

Kis Kelemen Bence:

DRÓNOK HÁBORÚJA (2.)

A dróntámadások jogszerűségének vizsgálata a humanitárius nemzetközi jog és az emberi jogok tükrében

ÖSSZEFOGLALÓ: Az Amerikai Egyesült Államok 2001 óta alkalmaz a Közel-Keleten pilóta nélküli harci légi járműveket (felfegyverzett drónokat) a terroristák ellen. A két részben közreadott tanulmány a drónok alkalmazásának jogszerűségét vizsgálja a témával kapcsolatos vita bemutatásával. A polémiának különböző aspektusai vannak, például politikai, filozófiai és katonai, így a drónokkal végrehajtott csapások jogszerűsége csak egyike az aspektusoknak. A vita még nem hozott eredményt. Az írás célja a felfegyverzett drónokkal végrehajtott célzott likvidálások jogszerűségének a vizsgálata a nemzetközi jog lencséjén keresztül. A tanulmány második része a több mint másfél évtizede tartó dróntámadások legalitásának kérdését járja körbe a korábbi cikk *jus ad bellum elemzése*¹ után a *jus in bello* (hadijog) és az emberi jogok nemzetközi rendszere oldaláról.

KULCSSZAVAK: drónok, humanitárius jog, emberi jogok, hatóság és ellenőrzés, hatékony ellenőrzés, folyamatos harci funkció

A CÉLZOTT LIKVIDÁLÁS ÉS A HUMANITÁRIUS JOG

Általánosságban elmondható, hogy minden dróntámadásra az emberi jogok az alkalmazandó jogi rezsim, a humanitárius jog csak bizonyos esetekben mint *lex specialis* – különös szabály, amely lerontja az általánost – érvényesülhet.² Utóbbi esetekben is megállapítható azonban valamilyen szintű kölcsönhatás a két joganyag között, amelyet részletesen az emberi jogokkal foglalkozó fejezet elején tárgyalok. A humanitárius jog alkalmazhatósága abból a premisszából indul ki, hogy valamilyen fegyveres konfliktus áll fent a hadviselő felek között, legyenek ezek akár államok, nem állami szereplők, vagy ezek kombinációi. A drónprogramok vonatkozásában e fegyveres konfliktus létezése, sőt – mint a drónt alkalmazó állam és egy nem állami szereplő, terrorszervezet között fennálló ellenségeskedés – hasonlóan a programok közel minden vonatkozásához vita tárgyát képezi.³ A célzott likvidálások humanitárius jogi alapvetéseit így dogmatikailag meg kell előznie a fegyveres konfliktusok tipizálásának, valamint az alkalmazandó joganyagra gyakorolt hatás vizsgálatának.

¹ Kis Kelemen Bence: Drónok háborúja (1.). Honvédségi Szemle, 2018/1. Vö. Kis Kelemen Bence: Gondolatok a *jus ad bellum* körében a célzott likvidálás tükrében. Közjogi Szemle, 2017/3., 76–83.

² A humanitárius jog alkalmazási hatáiról európai kontextusban. Lásd Mohay Ágoston: A humanitárius jog alkalmazási határainak egyes kérdései – európai bírói fórumok szemszögéből. Jura, 2017/2.

³ Avery Plaw – Matthew S. Frickers – Carlos R. Colon: The Drone Debate – A primer on the U.S. use of unmanned aircraft outside conventional battlefields. Roman & Littlefield, Lanham, Boulder, New York, London, 2016, 128–140.

A fegyveres konfliktusok fennállásának az alkalmazandó joganyagra gyakorolt hatásáról

A fegyveres konfliktus létezése határozza meg, hogy melyik jogi rezsimet alkalmazhatjuk: a humanitárius jogot (a továbbiakban LOAC⁴) vagy az emberi jogokat. A joganyag alkalmazhatósága azonban – mint ahogy lentebb rámutatok – esetről esetre megállapítandó még fegyveres konfliktus létezése esetén is, de ezekben az esetekben is kulcsfontosságú a fegyveres konfliktus és annak jellemzői az elhatárolás nexusában. Mint azt tudjuk, a LOAC jóval kedvezőbb abban az esetben, ha egy állam célzott likvidálásokat kíván kivitelezni, ezért számos szerző törekszik a fegyveres konfliktusok létének igazolására nem állami szereplőkkel, különösen az al-Kaidával szemben.⁵

Mindenekelőtt célszerű áttekinteni a témára vonatkozó, politikainak tekinthető megnyilvánulásokat. *Bár a politikai nyilatkozatoknak e körben jogilag releváns jelentősége nincsen, a konfliktusok fennállása vonatkozásában mindig figyelemmel kell lenni a szemben álló felek szándékaira, hiszen utóbbi nélkül fegyveres konfliktus sem létezhet.*⁶ Mindkét oldal vezetése, így 2001 után az Amerikai Egyesült Államok elnökei, George W. Bush és Barack Obama is – ugyan eltérő szóhasználattal, de – kijelentették, hogy *háborúban állnak az al-Kaidával*. Ezzel párhuzamosan, sőt megelőzően az al-Kaida részéről is olyan kommunikációról számolhatunk be, amely egyértelműsíti, hogy a szervezet folyamatosan merényleteket tervez az Amerikai Egyesült Államok ellen. Oszama bin Laden szavaival élve „[értsd: az al-Kaida] declared *jihād* against US government”⁷.

Tekintsük most át azokat az elméleteket, amelyeket különböző szerzők és bíróságok váltak fel a LOAC alkalmazhatóságának kérdésében.

A Bush-koncepció

Elsőként érdemes megemlíteni a Bush-adminisztráció álláspontját, amely szerint a genfi egyezmények egyáltalán nem alkalmazhatók az extraterritoriális célzott likvidálásokra. A fenti nézőpont megértéséhez be kell mutatni a nemzetközi és nem nemzetközi fegyveres konfliktusok közötti különbséget.⁸

Nemzetközi fegyveres konfliktusról államok közötti fegyveres összeütközés esetén beszélhetünk. Ez tehát azt jelenti, hogy nemzetközi fegyveres összeütközésnek (a továbbiakban IAC⁹) tekinthető két vagy több szerződő fél [értsd: az 1949. évi genfi egyezmények aláírói] között a megüzent háború és minden más fegyveres összeütközés, még akkor is, ha a hadiállapot fennállását valamelyik fél nem ismeri el. Másrészt nemzetközi fegyveres konf-

⁴ Law of armed conflict – a fegyveres konfliktusok során alkalmazott jogi rezsim.

⁵ Robert Kolb – Richard Hyde: *An Introduction to the International Law of Armed Conflict*. Hart Publishing, Oxford, 2008, 74. és Richards Murphy – Afsheen Radsan: *Due Process and Targeted Killing of Terrorists*. *Cardozo Law Review*, 31, 2009, 405., 416. Idézi: Plaw–Fricker–Colon: i. m. 128. Vö. Kis Kelemen Bence (2018): i. m.

⁶ Noam Lubell: *Fragmented Wars: Multi-Territorial Military Operations against Armed Groups*. *International Law Studies*, Volume 93, No 1., 2017, 235–236.

⁷ Alex Spillius: *Barack Obama: U.S. is at War with al-Qaeda*. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/barackobama/6950879/Barack-Obama-US-is-at-war-with-al-Qaeda.html> (Letöltés időpontja: 2017. 07. 21.) és Vö. Plaw–Fricker–Colon: i. m. 129.

⁸ Sasha Radin: *Global Armed Conflict? The Threshold of Extraterritorial Non-International Armed Conflict*. *International Law Studies*, Volume 89, No. 1. 2013, 702–703.

⁹ *International armed conflict*.

liktusnak minősül valamely fél területe egészének vagy egy részének bármilyen megszállása, tekintet nélkül arra, hogy a katonai művelet katonai ellenállásba ütközik-e. Mindez kiegészül az 1977. évi I. jegyzőkönyv szerint a nemzeti felszabadító háborúkkal, és Bruhács szerint a nemzetközi terrorizmus elleni háborúval is.¹⁰ A magam részéről ez utóbbi megállapítást vitatom, álláspontom kifejtését jelen írásom tartalmazza.

A nem nemzetközi fegyveres összeütközés fogalmának meghatározása azonban nehézségbe ütközik. Az említett 1949. évi genfi egyezmények közös harmadik cikke minimum standardokat állapít meg a nem nemzetközi fegyveres összeütközésekre, annak fogalmát azonban nem határozza meg. Az 1977. évi II. kiegészítő jegyzőkönyv ezt a hiányt pótolja, amely így szól:

„A jelen Jegyzőkönyv [...] vonatkozik minden olyan fegyveres összeütközésre, [...] [amely nem minősül nemzetközi fegyveres konfliktusnak] (kiegészítés a szerzőtől) és amely az egyik Magas Szerződő Fél területén annak fegyveres erői és olyan kormányellenes fegyveres erők, illetve más szervezett fegyveres csoportok között tör ki, amelyek felelős parancsnokság alatt állnak és ellenőrzést gyakorolnak az ország területének egy része felett, ami lehetővé teszi számukra, hogy folyamatos és összehangolt harci tevékenységet hajthassanak végre, és jelen Jegyzőkönyvet alkalmazhassák.”¹¹

Ezt maga a jegyzőkönyv szűkíti le, így nem minősülnek nem nemzetközi fegyveres konfliktusnak: a zendülések, az elszigetelt vagy szórványos erőszakos cselekmények és egyéb hasonló természetű cselekmények.¹²

Bruhács arra is rámutat, hogy ezzel a nemzetközi szerződéses megoldással a fogalom kétféleképpen értelmezhető. Míg az 1949. évi egyezmények fényében tágabban, addig a jegyzőkönyv esetében szűkebben. Ezt az álláspontot a magyar Legfelsőbb Bíróság is kimondta 1999 júniusában.¹³

Ennek alapján a nem nemzetközi fegyveres konfliktus (a továbbiakban NIAC¹⁴) klasszikus fogalmát úgy határozhatjuk meg, hogy államok és nem állami szereplők, vagy csak utóbbiak közötti fegyveres összeütközések, amelyek tradicionálisan a területi államhoz kötöttek.¹⁵ A hagyományos értelmezés ugyanakkor nem kizárólagos, napjainkban általánosan elfogadott a transznacionális nem nemzetközi fegyveres konfliktusok létezése is.

A fentiekben bemutatott első nézőpont elutasítja a genfi egyezmények alkalmazhatóságát az al-Kaida elleni extraterritoriális ellenségeskedésre. Állításukat az elmélet támogatói arra alapozzák, hogy ez sem IAC-nak, sem NIAC-nak nem tekinthető. Előbbi esetében azért, mert nem államok, hanem egy állam és nem állami szereplő közötti összeütközésről beszélünk, utóbbi esetet pedig azért tartják elfogadhatatlannak, mert ellenkezik a NIAC klasszikus területi restriktívójával, hiszen nem az USA területén, hanem azon kívül harcolnak az al-Kaidával.¹⁶ Az utóbbi álláspontot nemzetközi jogászok egész sora kritizálta,

¹⁰ Bruhács János: Nemzetközi jog II. Különös rész. Dialóg Campus Kiadó, Budapest Pécs, 2010, 2011, 196–197. Vö. 1977. évi I. kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikk, 4. pont. http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.34_AP-I-EN.pdf (Letöltés időpontja: 2018. 01. 05.)

¹¹ 1977. évi II. kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikk, 1. pont. http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.35_AP-II-EN.pdf (Letöltés időpontja: 2018. 01. 05.)

¹² Uo. 2. pont.

¹³ Bruhács: i. m. 197.

¹⁴ Non-international armed conflict.

¹⁵ Radin: i. m. 697–698.

¹⁶ Sasha: i. m. 703.

sőt maga az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága is ezzel ellentétes döntést hozott a *Hamdan-ügyben*.¹⁷

A nemzetközi fegyveres konfliktus elmélete

A második elmélet szerint a határon átvélő bármilyen jellegű konfliktust IAC-nak kell tekintenünk. E mellett tört lándzsát Izrael Legfelsőbb Bírósága is egy 2006-os ítéletben. Ez az álláspont figyelmen kívül hagyja azt az általánosan elfogadott tételt, amely szerint csak államok között lehet szó nemzetközi fegyveres konfliktusról, természetesen a nemzeti felszabadító háború említett kivételével. Ez az ítélet akár felhasználható is lenne arra, hogy szokásjogi alapon megállapítható legyen az IAC a nemzetközi terrorizmus elleni célzott likvidálások esetében, ehhez azonban arra lenne szükség, hogy az államok gyakorlata ezt támassza alá, valamint ezt tükrözze az *opinio juris*,¹⁸ de ezek kétségkívül hiányoznak.

Terrorszervezet esetében akkor állapítható meg nemzetközi fegyveres konfliktus, ha azt egy állam irányítja – ezt támasztja alá a Nemzetközi Büntetőbíróság egy ítélete is¹⁹ –, vagy ha külön állapítunk meg nem nemzetközi fegyveres konfliktust a terrorszervezet és az azzal fegyveresen összecsapó állam, valamint nemzetközi fegyveres konfliktust azzal az állammal szemben, amelyben a terroristacsoport tevékenykedik és/vagy ahonnan támadást indít a másik állam ellen.²⁰

A magam részéről úgy vélem, hogy IAC az említett esetek kivételével semmi esetben sem állapítható meg az extraterritoriális célzott likvidálásokra az al-Kaidával szemben. A kivételek egységesen olyan szituációkra vonatkoznak, amikor vagy kimutatható a másik állam felelőssége, vagy hozzájárulás hiányában egy államon belül harmadik állam által alkalmazott erőszak esetén az előbbi szuverenitása megsértését olyan ellenségeskedésnek tekintik, amely magával hozza a fegyveres konfliktus kialakulását.

Nyilvánvalóan felhozható az az érv a nemzetközi fegyveres konfliktusok mellett, hogy ha más esetben eltérhetünk a fegyveres konfliktusok klasszikus értelmezésétől, ez esetben miért ne tehetnénk? Ez a kérdés véleményem szerint megoldható, ha figyelembe vesszük a fegyveres konfliktusokra irányadó joganyag rendelkezéseinek célját. A nemzetközi fegyveres konfliktusok szabályait tipikusan az államközi erőszak alkalmazása *esetére tervezték*, így kétségtelen, hogy a vonatkozó normákat kontextusokon kívül alkalmazzunk, ami nem egyezhet a nemzetközi közösség eredeti szándékaival.

A de lege ferenda compositum koncepció

Harmadikként egy *de lege ferenda*²¹ javaslat emelhető ki. E szerint az elmélet szerint sem IAC, sem NIAC nem állapítható meg a terrorszervezetek elleni extraterritoriális fegyveres

¹⁷ Hamdan v. Rumsfeld, 548 U.S. 557 (2006). Idézi: Sasha: i. m. 703.

¹⁸ Malcom N. Shaw szerint az állami gyakorlat akkor válik joggá a nemzetközi jog tekintetében, ha az államok abbéli meggyőződésükben cselekszenek, hogy az rájuk nézve jogilag kötelező. Macolom N. Shaw: International Law. Seventh Edition, Cambridge University Press, 2014, 60. Vö. Bruhács János: Nemzetközi jog I. Általános rész. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2010, 2011, 147–156.; Kende Tamás – Nagy Boldizsár – Sonnevend Pál – Valki László: Nemzetközi jog. Complex Kiadó, Budapest, 2014, 145–155.

¹⁹ HCJ 769/02 Public Committee against Torture in Israel v. Government of Israel 2006, 18. bek., (2) PD 459 [2006] (Isr.). Az Ellentétes álláspontot lásd The International Criminal Court in Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo, Case No. ICC-01/04-01/06-2842, Judgment, 541. bek., 2012. március 14. Idézi: Sasha: i. m. 703–704.

²⁰ Lubell: i. m. 231–238.

²¹ Megokolt javaslatok a jogalkotó számára új norma kialakítására. Corrado Roversi (szerk.): A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence. Springer, Dordrecht, 2015, 4.

konfliktusokra, ezért egy új, harmadik kategória megalkotását javasolják. Ez egyesíti a NIAC és az IAC elveit és szabályait, így rendezve a célzott likvidálásokra irányadó normákat. Ezzel az állásponttal az a probléma, hogy nem világos, mely szabályokat alkalmaznának ilyen esetben. Az elmúlt évek jogalkalmazása és számos szerző is kritikusan viszonyult ehhez a nézőponthoz.²² Az IAC-szabályok alkalmazása elleni, fent megfogalmazott kifogások ezekben az esetekben is érvényesülnek.

A nem nemzetközi fegyveres konfliktus elmélete

Végül, de nem utolsósorban a negyedik és egyben leginkább elfogadottabb nézet az, hogy a NIAC szabályai alkalmazhatók az Amerikai Egyesült Államok al-Kaida elleni küzdelmére. Ezt az álláspontot képviseli a jelenleg domináns *opinio juris* és a *Hamdan-ügyben* hozott amerikai legfelsőbb bírósági ítélet is. Az emellett voksoló szerzők akként érvelnek, hogy a NIAC területiális korlátai nem állják meg a helyüket napjaink megváltozott viszonyai között, a jelenleg hatályos jogot azonban alkalmazhatónak és alkalmazandónak tartják ezekre az esetekre is.²³ Számos neuralgikus pontot fedezhetünk fel a nem nemzetközi fegyveres konfliktusok napjaink célzott likvidálásaira vetített elemzése során,²⁴ ezek azonban külön tanulmány tárgyát képezhetnék.

A humanitárius jog alkalmazása jelentette kihívások

A hadijogra – hasonlóan más jogterületekhez – meghatározott, kötelező erővel bíró alapelvek, normatív szabályok vonatkoznak. Az elvek megfelelő ismerete és együttes szem előtt tartása révén a hadviselés során felmerülő legtöbb kérdésre megközelítőleg helyes válasz adható, így különösen fontos ezek elsajátítása. A nemzetközi humanitárius jog területén a szakirodalom négy alapelvet különböztet meg, ezek az *emberiség, a szükségesség, a megkülönböztetés és az arányosság elvei*.²⁵

A katonai *szükségesség* elve a magatartások egyfajta korlátjaként jelenik meg. Addig minősül jogszerűnek egy hadicselekmény, amíg azt megfelelő katonai szükségesség indokolja, azaz meghatározott katonai előny származik belőle. Tekintettel arra, hogy ez az

²² Jelena Pejic: The Protective Scope of Common Article 3: more than meets the eye. *International Review of Red Cross*, Volume 93, No. 881. 2011, 1–37. Idézi: Sasha: i. m. 704.

²³ Sasha: i. m. 704–705.

²⁴ Az Amerikai Egyesült Államok álláspontját lásd Department of Justice: Lawfulness of Lethal Operation Directed Against a U.S. Citizen, Who is a Senior Operational Leader of Al-Qa’ida or An Associated Force (White Paper). A nem nemzetközi fegyveres konfliktusok intenzitási kritériumához lásd Plaw–Fricker–Colon: i. m. 133–139. Vö. Sasha: i. m. 718–741. A konfliktusok időbeli hatályához lásd Prosecutor v. Dusko Tadic, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 1995, 70. bekezdés. A szövetséges vagy együttműködő csoportok kérdéséhez lásd Jeh C. Johnson: National Security Law, Lawyers and Lawyering in the Obama Administration. Beszéd, Yale Law School, New Haven, Connecticut, 2012. február 22. és Ghaleb Nassar Al-Bihani v. Barack Obama, 2010. január 5.

²⁵ „Ezek az alapelvek nevesítve, felsorolásként nem lehettek fel a vonatkozó nemzetközi szerződések [az 1949-es négy genfi egyezmény, kiegészítés a szerzőtől] szövegeiben, azokat a szakirodalom és a bírói gyakorlat kristályosította ki, ugyanakkor leggyakrabban olyan egyezményi konkrét előírásokban jelennek meg, melyek önmagukban is szakjogi erővel bírnak, és általában már mind a belső, mind pedig a nemzetközi bírói gyakorlat is megerősítette őket konkrét vitás ügyekben.” Lásd Lattmann Tamás: Fegyveres konfliktusok és az emberi jogok – miért nehéz kérdés. In: Elspeth Guild: Mikor büncselekmény a háború? Biztonság és európai emberi jogok: az egyéni jogok védelme szükséghelyzet és fegyveres összeütközés idején. L’Harmattan, Budapest, 2009, 14–17.

alapelv elég tág határokat szab meg, ezért fontos itt is felhívni a figyelmet arra, hogy a többi alapelv ezzel együtt értelmezendő, ami árnyalja a meghúzott tág határokat. A *megkülönböztetés* (vagy Lattmann szerint helyesebben: a különbségtétel) elve a hadviselő feleket terhelő olyan kötelezettség, amely a polgári lakosság és a kombattánsok között tesz különbséget. Az *arányosság* követelményéből az következik, hogy a jogszerű katonai támadás a hatályos nemzetközi jog előírásai szerint nem támadható személyi és tárgyi kör tekintetében, ha csak a lehető legcsekélyebb mértékű kárt okozza, így kizárólag azt, ami feltétlenül szükséges, továbbá ez nem haladhatja meg a támadással elérhető katonai előny mértékét. Az *emberieség* követelménye – mintegy záróköve a fentieknek – az olyan cselekmények elkövetésétől történő tartózkodásra kötelezi a hadviselő feleket, amelyek az emberi méltóságból eredő legalapvetőbb morális parancsból fakadnak. Ilyennek tekinthető a szükségtelen szenvedés okozása a másik félnek.²⁶

A fegyveres pilóta nélküli repülőgépek felhasználásra vonatkozó *jus in bello* elméletek is két részre oszthatók. Egy részük generálisan támogatja a programot, a másik pedig kategorikusan elutasítja azt.

A drónprogramot támogatók a humanitárius jog elveinek kérdéskörében általában abból a premisszából indulnak ki, hogy gondosan megtervezett és kivitelezett támadások esetében betartható a *jus in bello* követelményrendszere. Hivatkoznak továbbá arra is, hogy az Obama-adminisztráció kijelentette: a végrehajtott támadások mindenben megfelelnek a nemzetközi jog előírásainak. E szerzők kiemelik, hogy bár a Nemzetközi Bíróságnak drónok alkalmazása kérdésében még nem volt lehetősége kifejtienie álláspontját, de a nukleáris fegyverek legalitása ügyében „hasonló” esetben nem tudott egyértelműen állást foglalni utóbbi fegyverek alkalmazását illetően. Ebből véleményük szerint az következik, hogy a dróncsapások legalitásánál is nehéz lenne bizonyítani, hogy azok sohasem lehetnek jogszerűek a háború joga szerint.²⁷

A támogatók körében főként a különbségtétel elve kapcsán merültek fel bizonyítandó kérdések. E tekintetben azt állítják, hogy a fegyveres pilóta nélküli repülőgépek használata a korábbiánál példátlanul nagyobb lehetőséget biztosít precíz találatok kivitelezésére, ezért ezeket elfogadhatónak tartják.²⁸ Az arányosság követelménye kapcsán szintén arra hivatkoznak, hogy a drónokat irányító szakemberek képesek mérlegelni adott helyzetben, hogy milyen célpont jelent arányos károkozást az ellenfélnek.²⁹

Az ellenzők csoportja szintén a különbségtétel és az arányosság elvéből indul ki. Egyrészt arra hivatkozva támadják a precíz támadások lehetőségét, hogy legyen a felfegyverzett pilóta nélküli repülőgép (UCAV³⁰) kameraképe bármilyen éles, az operátor nem képes arra, hogy

²⁶ Lattmann: i. m. 18–22. Vö. Milena Sterio: The United States' Use of Drone in the War on Terror: The (II) legality of the targeted killings under international law. *Case Western Reserve Journal of International Law*, Volume 45, No. 1. 2012, 210. és Andrew C. Orr: Unmanned, Unprecedented, and Unresolved: The Status of American Drone Strikes in Pakistan Under International Law. *Cornell International Law Journal*, Volume 44. No. 3. 2011, 748.

²⁷ Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion. I.C.J. Reports 1996, 226. <http://www.icj-cij.org/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf> (Letöltés időpontja: 2018. 01. 05.) és Harold Hongju Koh: The Obama Administration and International Law. 15. <http://www.state.gov/documents/organization/179305.pdf> (Letöltés időpontja: 2017. 07. 08.) Idézi: Sterio: i. m. 211.

²⁸ Steven Groves: Drone Strikes: The Legality of U.S. Targeting Terrorists Abroad. *Background*, No. 2788. 2013, 11.

²⁹ Orr: i. m. 747–748.

³⁰ Unmanned Combat Aerial Vehicle.

a civil ruhába öltözött terroristát megkülönböztesse a valóban polgári lakosságtól, és azok az információk, amelyekre a program irányítói támaszkodnak, egyáltalán nem nevezhetők bizonyosnak. Ezenfelül egy megkezdett dróntámadásnál nincs esély a fegyver letételére sem.³¹ Megjegyzem, ez igaz majdnem minden rakéta vagy egyéb légitámadás esetében is.

Különösen élesen jelentkezik az ún. *unlawful combatant*³² koncepciójának már korántsem új keletű vitája. Felmerül a kérdés, hogy létezik-e egy új, harmadik kategória a polgári lakosságon és a kombattánsokon kívül. A civilekre vagy a kombattánsokra vonatkozó szabályanyag, esetleg más szabályok, vagy egyáltalán semmilyen szabályok nem vonatkoznak rájuk? Ezekre a kérdésekre kell választ találni e fogalom meghatározásakor.

Kombattánsnak tekinthető az, akinek joga van közvetlenül részt venni a fegyveres konfliktusban, így számos szerző használja rá a *legitimate, lawful* vagy *privileged*³³ jelzőket. A kombattánsok élveznek bizonyos előnyöket, de elszenvednek bizonyos hátrányokat is, nevezetesen nem büntethetők az ellenségeskedésben való részvételért, csupán a humanitárius jog megsértéséért, és elfogásuk esetén élvezik a harmadik 1949-es genfi egyezmény védelmét, ezzel szemben viszont jogszerűen támadhatók.³⁴ Civilnek tekinthető az, aki a kombattánsi minőségnek nem felel meg. Ők általánosságban védettek a közvetlen támadástól, valamint az egyes támadások mellékhatásainak elszenvedésétől, de a *levée en masse*³⁵ szűk kivételt eltekintve nem vehetnek részt az összeütközésben. Azok a civilek viszont, akik közvetlenül részt vesznek az ellenségeskedésben, kizárólag arra az időre legitim célpontokká válnak, de megtartják elsődlegesen civil státusukat.³⁶ *Megjegyzendő azonban, hogy csak nemzetközi fegyveres konfliktusok esetén beszélhetünk kombattánsokról. A nem nemzetközi fegyveres összeütközésekben kizárólag civilek állnak szemben az állami rendfenntartó és/vagy katonai erőkkel, ezek a civilek viszont közvetlenül részt vesznek a harcban.*

Roland Otto nagymonográfiájában bemutatja az *unlawful combatantokra* vonatkozó elméleteket,³⁷ ezek közül a magam részéről a terroristákra vonatkozó legmeghatározóbb állításokat kívánom kiemelni. Elmondható, hogy a terrorizmus jelentette fenyegetés következtében egyfajta jogfosztott státust kívánnak létrehozni, amelyet a 18–19. századi kalózokra is alkalmaztak. Ezek alapján a terroristák bárhol és bármikor jogszerűen támadhatóak lennének, ugyanakkor nem élveznék a kombattánsokra irányadó védelmet, mert nem jogszerűen harcolnak. Ráadásul nemcsak a kombattánsokat, hanem a civileket megillető védelmet sem kaphatják meg ugyanebből az okból kifolyólag, így egy olyan státus létrehozásán fáradoznak, amely kiüresíti az emberi jogokat, sőt talán nem is személyként tekintenek ezekre az emberekre.³⁸

³¹ Mary Ellen O'Connell: Unlawful Killing with Combat Drones. A Case Study of Pakistan, 2004–2009. Notre Dame Law School, Legal Studies Research Paper No. 09–43. 2010, 21–26.

³² Illegális/jogellenes harcos.

³³ Legitim, jogszerű, kiváltságos.

³⁴ Herbert Schwab: Irreguläre Kombattanten als Kriegsgefangene. Würzburg, 1976, 147. Idézi: Roland Otto: Targeted Killings and International Law, with special respect to Human Rights and International Humanitarian Law. Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht, Vol 230., Springer, Berlin, Heidelberg, 2012, 325.

³⁵ Tömeges felkelés.

³⁶ Otto: i. m. 325–326.

³⁷ Otto: i. m. 326–346.

³⁸ Otto: i. m. 331–340.

2009-ben a Nemzetközi Vöröskereszt kiadott egy értelmező iránymutatást az ellenségeskedésben közvetlenül részt vevő személyi körre nézve a humanitárius jog tekintetében.³⁹ Ebben megalkotott egy új funkció szerinti kategóriát, a *folyamatos kombattánsi funkcióval* rendelkezők csoportját. Az iránymutatás szerint azok a személyek, akik közvetlenül részt vesznek az ellenségeskedésben és tagjai egy fegyveres csoportnak, folyamatos kombattánsi funkcióval rendelkeznek, amiből adódóan bárhol és bármikor támadhatók.

Az iránymutatás három konstitutív, konjunktív feltételt támaszt a folyamatos kombattánsi funkció megállapíthatósága irányába. Elsőként *megkívánja a kárnak egy olyan küszöbértékét, amely a személy katonai cselekményének egyenes következménye*. Másodikként az első körben meghatározott *kárt közvetlenül, egy lépcsőben kell okoznia a megadott személynek*, végül harmadikként ezeknek a cselekményeknek *ellenséges töltetűnek* kell lenniük.⁴⁰ Egyes szerzők ebben az új kategóriában is találnak kivétnevelőt, nevezetesen a funkció szerinti támadhatóságot. Ezzel arra a gyakorlati nehézségre világítanak rá, hogy a döntéshozó hogyan különbözteti meg funkciójukban adott esetben egy terroristakonvojban haladókat, tekintettel arra, hogy elképzelhetőnek tartanak egy olyan érvelést, amely csak a csoport fegyveres tagjait tekinti funkció szerint terroristának, a többieket továbbra is civilnek.⁴¹

Összegzés

Összességében elmondható, hogy ha elfogadjuk az előzőekben kifejtett premisszáinkat, akkor napjaink dróntámadásaira a humanitárius jog és az emberi jogok nemzetközi rendszerének kölcsönhatása alkalmazható.

A megadott humanitárius jogi elvekre vonatkozóan úgy vélem, hogy ezek megtartása a technika jelenlegi állása mellett mindenképpen lehetséges és szükséges is. Ahogy Leon E. Panetta, az amerikai Központi Hírszerző Ügynökség (CIA⁴²) akkori igazgatója 2009-ben fogalmazott: „[...] [Drones are] the only game in town in terms of confronting and trying to disrupt the al-Qaeda leadership”⁴³ (*kiegészítés a szerzőtől*). A drónokat irányító pilóták ma már akár az utcán haladó autók rendszámát is képesek megállapítani. Úgy gondolom, hogy ez mindenképpen lehetőséget biztosít a szükségesség, az arányosság, a különbségtétel és az emberiség követelményeinek megtartására. Ezt támasztják alá az elérhető statisztikai adatok is, amelyek az utóbbi években figyelemre méltó javulást mutatnak.⁴⁴

³⁹ Nils Melzer: Interpretive guidance on the notion of Direct participation in hostilities under international humanitarian law. ICRC, 2009, 27–36.

⁴⁰ Üdvözlendő továbbá, hogy ez a támadhatók köréből kizárja a harcolókat csupán politikailag vagy más módon támogatókat. Lásd Melzer (2009): i. m. 46–65. Idézi: Philip Alston: Report of the Special Rapporteur on the extrajudicial, summary or arbitrary executions. Study on targeted killings. United Nations, General Assembly, A/HRC/14/24/Add. 6., 2010, 19–20.

⁴¹ Ian Henderson – Bryan Cavanagh: Unmanned Aerial Vehicles: Do They Pose Legal Challenges? In: Hitoshi Nasu – Robert McLaughlin (szerk.): New Technologies and the Law of Armed Conflict. Asser Press, Springer, Hága–Berlin–Heidelberg, 2014, 207.

⁴² Central Intelligence Agency.

⁴³ „[A drónok] az egyetlen lehetséges eszköz(ök), amellyel szembeszállhatunk az al-Kaida vezetésével és megpróbálhatjuk megsemmisíteni azt.” <https://www.cia.gov/news-information/speeches-testimony/directors-remarks-at-pacific-council.html> (Letöltés időpontja: 2017. 07. 20.)

⁴⁴ Plaw–Fricker–Colon: i. m. 30., 38. Az utóbbi években megfigyelhető egy drámai és a járulékos veszteség tekintetében, amelyet mind a négy nagy adatbázis kimutat. Az általam preferált forrás a Bureau of Investigative Journalism: Drone Wars: The full data. <https://www.thebureauinvestigates.com/stories/2017-01-01/drone-wars-the-full-data> (Letöltés időpontja: 2017. 07. 20.)

Meg kell azonban emlékeznünk arról, amiben minden szerző egyetért. A dróntámadások legalitásának kérdését mindig esetről esetre vizsgálni kell. Csak ilyen módon kerülhető el az emberi jogok tömeges megsértése.

Az *unlawful combatant kategória* kapcsán Roland Otto érvelésével értek egyet. Ez úgy szól, hogy e koncepció pusztán egy retorikai fogásként értelmezhető, így ezek a személyek civilek, ily módon csak akkor és addig támadhatók, amikor közvetlenül részt vesznek az ellenségeskedésben. A folyamatos kombattánsi funkcióval rendelkező civilek új kategóriája viszont elfogadható választ adhat a terrorista csoportok jelentette növekvő fenyegetésre, alkalmazása jogszerűvé minősítheti az egyébként megkérdőjelezhető támadásokat is.

DRÓNTÁMADÁSOK AZ EMBERI JOGOK TÜKRÉBEN

Az emberi jogok nemzetközi rendszere alkalmazandó marad fegyveres konfliktusok idején is. Ha ebből az alapvetésből indulunk ki, akkor megállapíthatjuk, hogy bár a humanitárius jog – mint *lex specialis*⁴⁵ – fegyveres összeütközések esetén előtérbe kerül, ettől függetlenül az emberi jogokkal való kölcsönhatása tagadhatatlan. Az aktív harcoktól való távolság és az elfogásra való lehetősége meghatározza azt, hogy mely jogi normák alapján kell cselekedni egy adott szituációban.

Noam Lubell szokatlan példájával élve, ha egy tálib harcos az Amerikai Egyesült Államokban a drónokat irányító pilóták megtámadását tervezi, akkor tekintet nélkül arra, hogy a nemzetközi humanitárius jog mint ilyen előtérben van, és elméletileg megengedhető lenne e fegyveresek célzott likvidálása, de ha az amerikaiaknak lehetőségük van halálos erőszak alkalmazása nélkül elfogni a potenciális merénylőt, akkor ezt kell választaniuk. Ebben rejlik a kölcsönhatás e két joganyag között.⁴⁶

Tanulmányomban a célzott likvidálások egyik leghangsúlyosabb emberi jogi kérdésével foglalkozom, mégpedig az emberi jogi nemzetközi szerződések extraterritoriális hatályával. A szóban forgó eset alapkérdése annyit tesz, hogy a drónt küldő állam joghatósága alá tartozik-e a célzottan likvidált személy, tehát nyújthat-e be keresetet egy megsebesített személy vagy egy elhunyt rokona a légicsapás(ok) után.

Talán meglepő, hogy az extraterritoriális emberi jogok tekintetében magas fokú koherencia mutatkozik az egyes regionális emberi jogokkal is foglalkozó testületek gyakorlatában, mint az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) és az Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága.⁴⁷ Ugyanakkor számos esetben találkozhatunk olyan jelenleg megoldatlan problémákkal, amelyek főként a terrorizmus elleni küzdelem fenti mintájába illenek. Itt szeretném kiemelni Luzius Wildhaber volt EJEB-elnök 2002. január 31-én tartott beszédét, amelyben hangsúlyozta, hogy a terrorizmus elleni fellépés olyan alapvető fontosságú a modern világban, amelyre az emberi jogoknak valamilyen módon reagálniuk kell, hiszen a terror éppen azt a rendszert támadja, amely lehetővé teszi az emberi jogok élvezetét. Felhívja a figyelmet arra is, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) nem lehet ennek a harcnak az eszköze.⁴⁸

⁴⁵ Nils Melzer: Human Rights Implications of the Usage of Drones and Unmanned Robots in Warfare. Directorate-General for the External Policies of the Union, Directorate B, Policy Department, 2013, 15–16.

⁴⁶ Lubell: i. m. 247–249.

⁴⁷ A koherenciát lásd Oona A. Hathaway et al: Human Rights abroad: When do Human Rights Treaty Obligations Apply Extraterritorially? Arizona State Law Journal, Volume 43, No. 0389, 2011, 1–2.

⁴⁸ European Court of Human Rights, Annual Report 2002. http://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2002_ENG.pdf (Letöltés időpontja: 2017. 07. 20.)

Nem feledkezhetünk meg azonban arról sem, hogy az emberi jogokat komolyan kell vennünk, az extraterritoriálisan is cselekvő államoknak pedig felelősséget kell vállalniuk a nekik betudható aktusokért. Hosszú távon a terrorizmus elleni küzdelem és a békefenntartás is csak kamatoztathatja az emberi jogok fokozott érvényesülését.⁴⁹

Az EJEB gyakorlata nem teljesen egyértelmű ebben a vonatkozásban. Kiemelendőnek tartom a *Banković-ügyet*, amelyben az EJEB Nagykamarájának egy, a volt Jugoszlávia elleni NATO-légicsapásban (bombázás) elhunytak kapcsán kellett állást foglalnia. A Bíróság megállapította, hogy az Egyezmény extraterritoriálisan csupán két kivétel egyikének érvényesülése esetén alkalmazható. Az egyik ilyen kivétel, amikor egy állam katonai megszállás, egy másik állam hozzájárulása vagy hívása okán *effektív ellenőrzése* alatt tart egy, a sajátján kívül eső területet. A másik kivételnek az tekinthető, ha egy állam diplomatái vagy konzuli képviselői útján külföldön vagy más joghatósága alá tartozó járművön (hajó, repülőgép) cselekszik. Ennek értelmében a testület elutasította a keresetet.⁵⁰

Az Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága egy hasonló, bár nem teljesen megegyező elmélet⁵¹ alapján tekinti extraterritoriálisan is hivatkozhatónak az egyezményben rögzített jogokat. Ez az elmélet az ún. *authority and control*, vagyis *rendelkezés és ellenőrzés*. E tézis alapján a Bíróság az elé kerülő ügyekben arra fókuszál, hogy a szerződésben részes állam ellenőrzést gyakorol-e egy jól meghatározható személy vagy szituáció felett.⁵²

Az EJEB újabb gyakorlata kezd eltérni a *Banković-ügyben* rögzített elvektől. Itt említhető példának okáért az *Ócalan-ügy*, az *Issa-ügy* és a *Pad-ügy*, amelyekben már egy EJEE szerződő fél által letartóztatott, ügynökeink keresztül joghatósága alá került vagy helikopterről kilőtt személyek kapcsán is alkalmazhatónak tekintette az EJEE rendelkezéseit. Kiemelendő, hogy nem egyértelmű, hogy az EJEB valóban paradigmát váltott volna az extraterritoriális alkalmazhatóságot illetően, de az *Issa-ügyben* kifejezetten az *authority and control* elméletére hivatkozik. Ez az álláspont a szakirodalomban is megjelenik.⁵³ Ezzel ellentétesen hat az *Al-Skeini és mások kontra Törökország ügy*, amelyben öt iraki állampolgár kapcsán nem állapította meg az EJEB a szerződő állam joghatóságát.⁵⁴

A drónsapások kapcsán a szakirodalom szintén megosztott. Egy részük a citált *Banković-ügyre* hivatkozva joghatóság hiányában – tekintet nélkül arra, hogy ez csupán az EJEE hatálya alá tartozik – nem tartja alkalmazhatónak az emberi jogok nemzetközi rendszerét. Érvelésüket a bombázás és a drónok Hellfire rakétái közötti hasonlóságra alapozzák.⁵⁵ Más szerzők különbséget tesznek pilóta nélküli fegyveres rendszerek és a hagyományos gépek

⁴⁹ Nicola Wenzel: *Human Rights, Treaties, Extraterritorial Application and Effects*. Oxford Public International Law, 2008, 23.

⁵⁰ Wenzel: i. m. 11.

⁵¹ A különbség abban ragadható meg, hogy míg az EJEB effektív ellenőrzési tesztje területre vonatkozik, addig az EJAB rendelkezési és ellenőrzési tesztje már személyek és szituációk feletti kontroll esetén is megállapítja az egyezmény alkalmazhatóságát.

⁵² Sarah H. Cleveland: *Embedded International Law and the Constitution Abroad*. *Columbia Law Review*, Volume 110, No. 2. 2010, 251. Az esetjogot lásd Rafael Ferrer-Mazorra et al. v. United States, Report N. 51/01 - Case 9.903, Inter-American Commission on Human Rights (IACHR), 4 April 2001. Idézi: Hathaway et al.: i. m. 26.

⁵³ Wenzel: i. m. 14. és 16–19., valamint Issa and others v. Turkey (Application no. 31821/96) 14. bekezdés. A többi ügyet lásd Ócalan v. Turkey (Application no. 46221/99) és Pad and others v. Turkey (Application no. 31821/96).

⁵⁴ Al-Skeini and others v. United Kingdom (Application no. 55721/07).

⁵⁵ Marko Milanovic: *Al-Skeini and Al-Jedda in Strasbourg*. *The European Journal of International Law*, Volume 23, No. 1. 2012, 130.

között, és az előbbieket „javára” térnek el.⁵⁶ Tehát véleményük szerint az UCAV-okra vonatkoznak az extraterritoriális emberi jogok, ezt pedig a drónok hosszabb ideig tartó repülési idejével és azzal a képességével indokolják, hogy a drónt irányító operátornak megvan a lehetősége, hogy bármikor lesújtson a kiválasztott célpontra. Ezt nevezik az ún. „várakozó joghatóságnak”, angolul *jurisdiction in waiting*nek. Különbséget kell tennünk még a két álláspont között oly módon is, hogy míg előbbi elutasítja az Egyezményben rögzített jogok oszthatóságát és „mértetre szabását”, addig utóbbi erre alapozva is a drónok kapcsán megállapíthatóvá tenné az emberi jogok megsértését.⁵⁷

Meggyőződésem, hogy egy adott dróntámadás esetében, amikor egy UCAV célba veszi a célpontját, az állam képviselője teljes mértékben ellenőrzése alatt tartja az adott személyt és szituációt, hiszen az operátor és/vagy felettese maga dönti el, hogy mikor veszi el az illető életét, és a célszemélynek nincs reális lehetősége arra, hogy védekezzen a támadójával szemben. Állítom ezt attól függetlenül, hogy az EJEB szerint az extraterritoriális ölési képesség nem teremt joghatóságot.⁵⁸ Állításomat inkább az Emberi Jogok Amerikaközi Bíróságának gyakorlatára alapozom.⁵⁹ Erre az álláspontra helyezkedik Melzer is, aki azt mondja, hogy az individuális módon kivitelezett csapások inkább eshetnek egy állam joghatósága alá, mint a széles körű bombázás.⁶⁰ Eszerint az Amerikai Egyesült Államokkal szemben helye lenne ilyen emberi jogi vélt vagy valós jogsérelmekkel kapcsolatos igényérvényesítésnek az Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága előtt. Az Egyesült Királysággal szemben azonban – amely szintén hajt végre dróntámadásokat – ameddig az Emberi Jogok Európai Bírósága nem terjeszti ki jelenlegi elméletét a dróntámadásokra, akár a fent meghatározott szituációs szabállyal, akár a Melzer által kiterjesztően értelmezett hatékony ellenőrzés elmélettel, ilyen és ehhez hasonló igények érvényesítése nem lehetséges.⁶¹

KONKLÚZIÓ

A fent leírtakat összegezve végső konklúzióként pusztán néhány megállapítást kell tennünk. Egyrészt elmondhatjuk, hogy a terrorizmus mára olyan erőre tett szert, amely egyértelműen fenyegeti a nemzetközi békét és biztonságot. Ebből következően az államoknak fel kell lépniük a fenyegetéssel szemben minden olyan eszközzel, amely egyfelől megtartja a jogállamiság követelményeit, másfelől pedig kellően hatékony eszköznek bizonyul a terrorizmus elleni küzdelemben.

Ha elfogadjuk, hogy fegyveres konfliktus állhat fenn államok és nem állami szereplők, terrorszervezetek között, akkor – az emberi jogok mellett – a humanitárius jog is alkalmazást nyerhet. Ezeket az előírásokat a dróntámadások során napjainkban lehetséges lenne

⁵⁶ Melzer (2013): i. m. 17–18. Melzer azt is megjegyzi, hogy nem a két testület [értsd EJEB és EJAB] közötti felfogásbeli különbség a fő, hanem a légicsapások minősége a döntő.

⁵⁷ Robert Frau: Unmanned Military Systems and Extraterritorial Application of Human Rights Law. Groningen Journal of International Law, Volume 1. No. 1. 2013, 8–11.

⁵⁸ Milanovic: i. m. 129.

⁵⁹ Armando Alejandro Jr., Carlos Costa, Mario de la Pena y Pablo Morales v. Republica de Cuba, Case 11.589, Report No. 86/99, OEA/Ser.L/V/II.106 Doc. 3 rev. at 586, 1999. Idézi: Wenzel: i. m. 19–20.

⁶⁰ Al-Skeini and others v. United Kingdom (Application no. 55721/07). Bonello bírő különvéleménye. Idézi: Melzer (2013): i. m. 18.

⁶¹ A szóban forgó esetek részletes és friss elemzését lásd Daka Marija – Kis Kelemen Bence: Extraterritorialitás az emberi jogi bíróságok gyakorlatában. JURA, 2017/1., 207–218.

tiszteletben tartani, ameddig azonban a teljes kompiláció csak utópia, addig a csapások (il) legalitása esetről esetre vizsgálendő.

Az emberi jogok vonatkozásában – fegyveres konfliktus hiányában vagy bizonyos körülmények között – megállapítható, hogy egy dróntámadás esetében az UCAV-t küldő állam ellenőrzést gyakorol az adott szituáció felett. Ennek alapján az Amerikai Egyesült Államokkal szemben mindenképpen fennáll az emberi jogok tiszteletben tartásának kötelezettsége saját területén kívül is. Úgy vélem, hasznos lenne, ha ez a gyakorlat elterjedne az emberi jogi bírói testületek előtt.

Végül a fent leírt követelmények és tesztek megtartása rendkívül körültekintő és óvatos joggyakorlást igényel, amikor fegyveres pilóta nélküli repülőgépek alkalmazására ad lehetőséget a terrorizmus ellen vívott küzdelemben. E kritériumok betartása nem lehetetlen és talán utat mutathat egy terrorizmus nélküli világ felé, de a *rule of law*⁶² keretein belül maradva.

(Vége)

A tanulmány alapját képező pályamunka a XXXIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának Nemzetközi Jogi Tagozatában második helyezést ért el, valamint elnyerte a Honvédelmi Minisztérium Különdíját.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1977. évi I. kiegészítő jegyzőkönyv. http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.34_AP-I-EN.pdf
1977. évi II. kiegészítő jegyzőkönyv. http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.35_AP-II-EN.pdf
- Alston, Philip: *Report of the Special Rapporteur on the extrajudicial, summary or arbitrary executions, Study on targeted killings*. United Nations, General Assembly, A/HRC/14/24/Add. 6., 2010.
- Bruhács János: *Nemzetközi jog I. Általános rész*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2010, 2011.
- Bruhács János: *Nemzetközi jog II. Különös rész*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2010, 2011.
- Bureau of Investigative Journalism: *Drone Wars: The full data*. <https://www.thebureauinvestigates.com/stories/2017-01-01/drone-wars-the-full-data>
- Cleveland, Sarah H.: *Embedded International Law and the Constitution Abroad*. Columbia Law Review, Volume 110, No. 2. 2010.
- Daka Marija – Kis Kelemen Bence: *Extraterritorialitás az emberi jogi bíróságok gyakorlatában*. JURA, 2017/1.
- European Court of Human Rights, Annual Report 2002. http://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2002_ENG.pdf
- Frau, Robert: *Unmanned Military Systems and Extraterritorial Application of Human Rights Law*. Groningen Journal of International Law, Volume 1. No. 1. 2013.
- Groves, Steven: *Drone Strikes: The Legality of U.S. Targeting Terrorists Abroad*. Backgrounder, No. 2788. 2013.
- Hathaway, Oona A. et al.: *Human Rights abroad: When do Human Rights Treaty Obligations Apply Extraterritorially?* Arizona State Law Journal, Volume 43, No. 0389. 2011.

---

⁶² Joguralom.

- Henderson, Ian – Cavanagh, Bryan: *Unmanned Aerial Vehicles: Do They Pose Legal Challenges?* In: Nasu, Hitoshi – McLaughlin, Robert (szerk.): *New Technologies and the Law of Armed Conflict*. Asser Press, Springer, Hága–Berlin–Heidelberg, 2014.
- Kende Tamás – Nagy Boldizsár – Sonnevend Pál – Valki László: *Nemzetközi jog*. Complex Kiadó, Budapest, 2014.
- Kis Kelemen Bence: *Drónok háborúja (1.)*. Honvédségi Szemle, 2018/1.
- Kis Kelemen Bence: *Gondolatok a jus ad bellum körében a célzott likvidálás tükrében*. Közjogi Szemle, 2017/3.
- Koh, Harold Hongju: *The Obama Administration and International Law*. <http://www.state.gov/documents/organization/179305.pdf>
- Kolb, Robert – Hyde, Richard: *An Introduction to the International Law of Armed Conflict*. Hart Publishing, Oxford, 2008.
- Lattmann Tamás: *Fegyveres konfliktusok és az emberi jogok – miért nehéz kérdés*. In: Guild, Elspeth: *Mikor bűncselekmény a háború? Biztonság és európai emberi jogok: az egyéni jogok védelme szükséghelyzet és fegyveres összeütközés idején*. L'Harmattan, Budapest, 2009.
- Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion. I.C.J. Reports 1996. <http://www.icj-cij.org/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf>
- Lubell, Noam: *Fragmented Wars: Multi-Territorial Military Operations against Armed Groups*. *International Law Studies*, Volume 93, No 1. 2017. 215–250.
- Melzer, Nils: *Human Rights Implications of the Usage of Drones and Unmanned Robots in Warfare*. Directorate-General for the External Policies of the Union, Directorate B, Policy Department, 2013.
- Melzer, Nils: *Interpretive guidance on the notion of Direct participation in hostilities under international humanitarian law*. ICRC, 2009.
- Milanovic, Marko: *Al-Skeini and Al-Jedda in Strasbourg*. *The European Journal of International Law*, Volume 23, No. 1. 2012.
- Mohay Ágoston: *A humanitárius jog alkalmazási határainak egyes kérdései – európai bírói fórumok szemszögéből*. Jura, 2017/2.
- Murphy, Richards – Radsan, Afsheen: *Due Process and Targeted Killing of Terrorists*. *Cardozo Law Review*, 31, 2009.
- O'Connell, Mary Ellen: *Unlawful Killing with Combat Drones. A Case Study of Pakistan, 2004–2009*. Notre Dame Law School, Legal Studies Research Paper No. 09–43. 2010.
- Orr, Andrew C.: *Unmanned, Unprecedented, and Unresolved: The Status of American Drone Strikes in Pakistan Under International Law*. *Cornell International Law Journal*, Volume 44. No. 3. 2011.
- Otto, Roland: *Targeted Killings and International Law, with special respect to Human Rights and International Humanitarian Law*. *Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht*, Vol 230., Springer, Berlin, Heidelberg, 2012.
- Pejic, Jelena: *The Protective Scope of Common Article 3: more than meets the eye*. *International Review of Red Cross*, Volume 93, No. 881. 2011.
- Plaw, Avery – Frickers, Matthew S. – Colon, Carlos R.: *The Drone Debate – A primer on the U.S. use of unmanned aircraft outside conventional battlefields*. Roman & Littlefield, Lanham, Boulder, New York, London, 2016.
- Radin, Sasha: *Global Armed Conflict? The Threshold of Extraterritorial Non-International Armed Conflict*. *International Law Studies*, Volume 89, No. 1. 2013.
- Roversi, Corrado (szerk.): *A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence*. Springer, Dordrecht, 2015.

Schwab, Herbert: *Irreguläre Kombattanten als Kriegsgefangene*. Würzburg, 1976.

Shaw, Macolom N.: *International Law*. Seventh Edition, Cambridge University Press, 2014.

Spillius, Alex: *Barack Obama: U.S. is at War with al-Qaeda*. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/barackobama/6950879/Barack-Obama-US-is-at-war-with-al-Qaeda.html>

Sterio, Milena: *The United States' Use of Drone in the War on Terror: The (Il)legality of the targeted killings under international law*. Case Western Reserve Journal of International Law, Volume 45, No. 1. 2012.

Wenzel, Nicola: *Human Rights, Treaties, Extraterritorial Application and Effects*. Oxford Public International Law, 2008.

<http://idegen-szavak-szotara.hu/de-lege-ferenda-jelent%C3%A9se>

<https://www.cia.gov/news-information/speeches-testimony/directors-remarks-at-pacific-council.html>

A Zrínyi Kiadó könyvajánlata

Magyarország hadtörténete I.

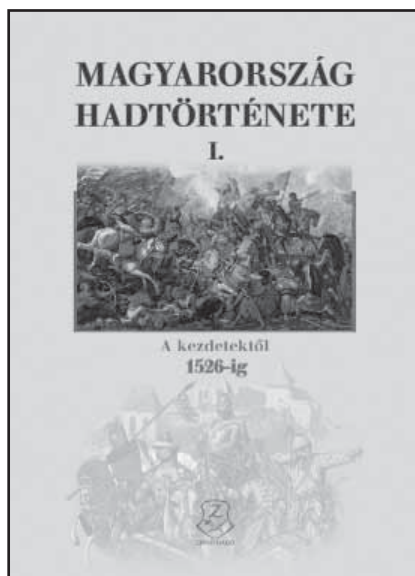
A kezdetektől 1526-ig

Hermann Róbert (szerk.)

A négy kötetre tervezett sorozat első kötete a középkorról szól: a honfoglalás előtti időszakról, a római kortól halad az 1526. évi mohácsi csatáig a kronológiában, kiegészítve azt a történeti földrajzi, valamint a vár- és fegyverzettörténeti kutatások eredményeivel.

A 21. század első évtizedére a magyarországi középkori hadtörténeti kutatások eddig nem látott módszertani és tematikus változatosságban bontakoztak ki, aminek eredményeivel jelen kötetben az olvasó is megismerkedhet.

Zrínyi Kiadó, Budapest, 2017

Információ, vásárlás, megrendelés:
www.hmzrinyi.hu